

ฐานะหรือสถานภาพของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล

ฐานะของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้น ถึงแม้จะไม่ได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่ก็นับได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงและแตกต่างกันอยู่บ้าง ในบทนี้จะกล่าวถึงฐานะหรือสถานภาพของสตรีโดยทั่วไป คือ สตรีทุกชั้น วรณะ อายุ ทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลเพื่อที่จะ เปรียบเทียบให้เห็น ความเหมือน ความแตกต่าง และแสดงถึงบทบาทของพุทธศาสนาที่มีส่วนในการ เปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีให้ดีขึ้น โดยการกล่าวถึงสถานภาพของสตรีนั้นจะแบ่งกล่าวเป็น 2 ประเด็น คือ สถานภาพของสตรีในสังคม ซึ่งเป็นการกล่าวถึงสตรีในฐานะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับครอบครัว คือกล่าวถึงสตรีในฐานะบุตร ภริยา มารดา หญิงหม้าย และสตรีที่ประกอบอาชีพ อีกประเด็นหนึ่ง จะพูดถึงสถานภาพของสตรีในทางธรรมหรือทางศาสนา

ก. สถานภาพของสตรีในสังคม

1. สตรีในฐานะบุตร

ท่านปัญญานันทะภิกษุ ได้กล่าวบรรยายสภาพของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลไว้ว่า

"...ฐานะของผู้หญิงยิ่งลำบากใหญ่ ผู้หญิงเป็นแต่เพียงภริยาของครอบครัว เป็นลูกที่เกิดมาทำความขายหน้าแก่พ่อแม่ตายได้ยาก ส่วนลูกชายมีฐานะช่วยพ่อแม่พ้นจากนรกขุมที่ชื่อว่า ปุคคะ แคลุกหญิงช่วยไม่ได้ เมื่อใดเป็นสาวก็ถูกเก็บไวภายในบามุ เป็นบุคคผลผู้จะนำไปประมุขชายในคตลาควิฐาตเท่านั้น เสรีภาพของหญิงไม่มีเลยคอยประการทั้งปวง นี่เป็นสังคมของอินเดียก่อนพุทธกาล..."¹

¹ปัญญานันทะภิกษุ, ทางสายกลาง (พระนคร: สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ, 2511) หน้า 246.

ในสมัยก่อนพุทธกาล บุตรหญิงเป็นภาระ เป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากเมื่อถึงเวลาอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาบุตรครองกิจการแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นความอับอายของวงศ์ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าตาของหญิงสาวก็คือการแต่งงานมีครอบครัว ดังนั้นหญิงใดที่ไม่สามารถหาชายที่จะมาเป็นสามีได้จึงเป็นที่เหิง เติ้ง เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรหญิงจึงเป็นความกังวลและความทุกข์ของพ่อแม่ ในค่านี้นี้ ยิ่งกว่านั้นบุตรหญิงก็ไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกปุถุชะได้ เพราะตามประเพณีเชื่อกันว่า บุตรชายเท่านั้นที่จะประกอบพิธีกรรมให้กับบิดาที่ล่วงลับไป การประกอบพิธีกรรมภายหลังบิดาเสียชีวิตนี้ชาวอินเดียนก่อนพุทธกาลถือเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะหมายถึงการที่ผู้ตายจะได้รับความสุขในชีวิตหน้า ความเชื่อในเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการแต่งงาน เพราะชายที่แต่งงานต่างก็มีจุดหมายอยู่ที่การได้บุตรชายไว้ช่วยให้ตนพ้นจากนรกที่ชื่อว่าปุถุชะ และช่วยให้ตนได้ไปสวรรค์ ดังนั้นการแต่งงานจึงมีเป้าหมาย คือ การได้บุตรชาย โดยสตรีที่เป็นภรรยาเป็นเพียงวิถี (means) ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งบุตรชายเท่านั้น

ในสมัยพุทธกาล จากหลักฐานที่มีกล่าวถึงสตรีในกัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าสถานภาพของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน คือการถือกำเนิดของบุตรหญิงนั้นแม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอื่นแสดงว่า การได้บุตรหญิงนั้นเป็นความเศร้า ความผิดหวังของครอบครัว นอกจากนี้แล้วก็ยังไม่มีหลักฐานใดแสดงว่าบุตรชายได้รับการต้อนรับดีกว่าอีกด้วย การมองบุตรหญิงว่าเป็นความกังวล เศร้าใจ กังวล เศร้าใจก็ขวาง ของบิดานั้นเริ่มจะหมดความสำคัญ หรือแม้ยังคงมีอยู่ก็น้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่บิดาผู้ล่วงลับอีกต่อไป บุตรชายหรือบุตรหญิงจึงไม่มีความแตกต่างกันในค่านการประกอบพิธีกรรมศาสนาและความเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนั้นค่าหรือความสำคัญของบุตรชายก็ลดน้อยลงไป และฐานะของบุตรหญิงก็ดีขึ้นโดยปริยาย และโดยทั่วไปการถือกำเนิดขึ้นของเด็กชาย เด็กหญิงก็ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดีด้วยกันในฐานะเป็นลูก โดยไม่ได้

วัง เกียจหรือคำนึงถึงเพศ ดังนั้นในสมัยนี้เมื่อกล่าวถึงลูกที่เป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของพ่อแม่ ก็หมายถึงทั้งลูกชาย ลูกหญิง ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึงบุตรโดยไม่เจาะจงเพศ เช่น

ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี¹

พระพุทธองค์เองก็ทรงเสนอนทรศนะใหม่เมื่อครั้งที่พระเจ้าปเสนทิ แห่งแคว้นโกศตทรงผิดหวัง ไม่พอพระทัยที่พระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา โดยครัสกับพระเจ้าปเสนทิว่า

อุกร มหามพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน แท้จริงบุ๋มสตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จงชูปเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีสติ ปฏิบัติแม่ผู้พ่อผู้ตั้ง เทวคา จงรักสามิบุตรที่เกิดจากสตรีนั้นยอมเป็นกนแก่ลูกสาว เป็นเจ้าแห่งทิศใด บุตรของภริยาดี เช่นนั้น แมรราชสมบัติก็ครอบครองได้²

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเสนอนทรศนะใหม่ที่คานกับทรศนะเดิมโดยเห็นว่า หญิง ชาย ก็มีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะทำได้นั้นเพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศ และด้วยเหตุนี้พุทธปรัชญาจึงเห็นว่า บุตรหญิงก็อาจดีกว่าบุตรชายได้

เรื่องราวต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็สะท้อนให้เห็นทรศนะของ คนโดยทั่วไปที่มีต่อสตรีในฐานะบุตรบ้าง เช่นกัน เช่นเรื่องของมหาสุวรรณ³ กุลมณีแห่งกรุงสาวัตถี เป็นผู้มั่งมีด้วยทรัพย์สมบัติ แต่ไม่มีบุตร จึงวิงวอนขอบุตรจากเทพแห่งตนไม้ใหญ่ โดยกล่าวว่าถ้าคนใดบุตรไม่ว่าจะบุตรหรือธิดา ก็จะทำการสักการะใหญ่ถวาย

¹ นิกคิปุคตสมสูตร. สง. ส. 15/28/9

² ชีคุสูตร. สง. ส. 15/377/121-2

³ ช.อ. 1/3-4

มหาสุวรรณไม่ได้มีความรังเกียจบุตรหญิง หรือด่าเอียงบุตรชาย ขอเพียงให้เป็นลูก
ก็พอใจ จะเป็นเพศใดก็ได้ การที่มหาสุวรรณมีความคิดเช่นนี้ก็พอจะสะท้อนให้เห็นถึง
ทรรศนะใหม่ที่แตกต่างไปจากทรรศนะเก่าของอินดูว่ามีการแผ่กระจายไปเช่นกัน ถึงแม้
ในกรณีนี้เรายังไม่อาจกล่าวได้อย่างเต็มที่ว่ามหาสุวรรณได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา
เพราะขณะนั้นมหาสุวรรณยังเป็นบุคคลนอกพุทธศาสนาอยู่ในเวลานั้นก็ตาม

ในก้านของการขอเด็กมาเลี้ยงเป็นบุตร ในสมัยนั้นไม่ปรากฏว่ามีการขอเด็ก
ชาย แต่การขอเด็กหญิงมาเลี้ยงเป็นบุตรนั้นเป็นที่ยอมรับและกระทำกันบ้าง ซึ่งก็แสดง
ถึงการยอมรับบุตรหญิง ดังมีปรากฏในเรื่องที่นาง โสมาวตี ได้รับการอุปถัมภ์จาก
ครอบครัวมิดคา¹ หรือกรณีที่กษัตริย์พระองค์หนึ่งได้ขออนางกาเดมา² มาเลี้ยงและทรงตั้งไว้ใน
ตำแหน่งพระราชธิดาองค์ใหญ่

โดยทั่วไปแม้การถือกำเนิดของทั้งบุตรชายและบุตรหญิงจะเป็นที่ยินดี แต่ก็มีย
อยู่บางกรณีที่บุตรชายยังเป็นที่ต้องการมากกว่าบุตรหญิง ดังเช่นกรณีของพระเจ้าปเสนทิ
ซึ่งพระองค์เป็นกษัตริย์อันอยู่ในฐานะที่ประชาชนพลเมืองต้องการหรือคาดหวังว่าจะต้อง
มีโอรสเพื่อสืบเชื้อสายหรือราชบัลลังก์ ในกรณีเช่นนี้บุตรหญิงจะไม่ได้รับการยอมรับและ
เป็นที่ยินดีเท่าบุตรชาย ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระเจ้าปเสนทิทรงแสดงความผิดหวัง
กับพระพุทธองค์ที่พระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา แต่โดยทั่วไปแล้วก็ยังกล่าวได้ว่า
ฐานะของหญิงที่เป็นลูกนั้นดีขึ้นและได้รับการยอมรับมากขึ้น

ในก้านฐานะของหญิงสาวในสมัยพุทธกาลก็จัดได้ว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาล
ซึ่งสตรีเปรียบเพียงวัตถุหรือสินค้าที่จะถูกประมูลในกลางวิวาห์โดยไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะ

¹ Indra. The Status of Women in Ancient India 2^d ed.,

(Banaras: Motilal Banarasidass Oriental Publishers, 1955) p. 186.

² ฐ.อ. 4/63

จัดการกับชีวิตของตนเลย หากพิจารณาตามหลักฐานในพระไตรปิฎกแล้วจะเห็นว่ามีการตี
ที่แสดงให้เห็นถึงการที่สตรีได้รับการอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มที่จะ
ไม่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับหญิงสาว และการไม่ไถ่แต่งงานก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าอับอาย
เช่นที่เคยถือกัน แต่ผู้ที่ใฝ่ใจแต่งงานก็ยังมีอยู่มาก หากสตรีคนใดต้องการแต่งงาน
ก็ไม่จำเป็นต้องรีบเร่งตั้งแต่อายุยังน้อย และไม่จำเป็นต้องยอมรับชายที่บิดามารดา
เลือกให้¹ แต่ผู้ที่ใฝ่ใจแต่งงานกับผู้ที่พ่อแม่เลือกให้ก็มีมาก เช่น นางภัททกปิธานี²
ผู้เป็นธิดาของกบิลพรหมณ์ กับนางสุจิตวี และ เป็นภรรยาของปิณฑลายนะ พวกเจ้าหญิง
และหญิงในตระกูลสูงศักดิ์ก็น่าจะมีสิทธิ์มีเสียงในการเลือกชายผู้ที่จะเป็นสามี
มากกว่าหญิงในชนชั้นธรรมดา

นอกจากนั้น การที่พุทธศาสนาอนุญาตให้สตรีบวชนั้นก็เป็นการเปิดทางใหม่
ให้กับสตรี อันอาจเป็นได้ทั้งทางหนีจากความทุกข์ยากทางโลก และเป็นทางเลือก
สำหรับผู้ที่ต้องการแสวงหาความพ้นทุกข์ ดังมีสตรีบางพวกที่มาบวชเพราะต้องการหนี
ความทุกข์ยากตรากตรำในกิจการงานภายในบ้าน ดังกรณีนาง กิสาโคตมี³ ที่เมื่อบวชแล้ว
ก็ร่ำพันถึงความลำบากของการอยู่ในแคว้นภควัควัยการ เป็นภริยาและมารดา และการ
บวชก็เป็นทางเลือกของสตรีโสดอีกหลาย ๆ คนที่ต้องการจะหลีกเลี่ยงการแต่งงาน และ
แสวงหาสิ่งที่ตนต้องการ เช่น กรณีของอินปมาเถรี⁴ และสุเมธาเถรี⁵ เป็นต้น

¹ Horner.I.B., Women Under Primitive Buddhism.

(London : George Routledge & Sons Ltd., 1930) p. 3.

² พ.อป. 33/167/271

³ พ.เถรี. 26/464/475

⁴ พ.เถรี. 26/455/464

⁵ พ.เถรี. 26/474/508

2. สตรีในฐานะภริยา

ครั้งก่อนพุทธกาล ภริยาอยู่ในฐานะคอยช่วยประการทั้งปวง ภริยาต้องแสดงความรักที่คอบุรุษเยี่ยงทาสและถ้าจะมีความสำคัญอยู่บ้างก็ในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรชายซึ่ง เป็นจุดมุ่งหมายของสามีในการแต่งงาน ภริยาที่ไม่สามารถให้บุตรชายแก่สามีได้นั้นก็เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะทำให้ฝ่ายสามีไปมีภริยาใหม่ได้

ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภริยานั้นนับว่าต่ำ ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภริยาต้องนับถือสามีเหมือนคนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภริยาต้องกระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภริยานั้นอาจได้รับสิทธิหรืออำนาจเพียงเล็กน้อย ๆ เท่านั้นเกี่ยวกับกิจการงานภายในบ้าน¹ แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตายภริยาผู้เป็นหม้ายก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดา หรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า มีความหมายหรือความสำคัญ สำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิต เป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนเองต้องการเลย

ในสมัยนี้การแต่งงานเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เพราะการแต่งงานเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสตรีทั้งในทางศาสนาและในทางสังคม โดยทางศาสนาดังกล่าวไม่มีผู้ใดจะไปสวรรค์ได้ตามลำพัง แต่ต้องไปกับชายหรือหญิงที่เป็นสามีหรือภริยาที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน² และในทางสังคมความสำคัญของสตรีจะมีอยู่บ้างก็ในฐานะของผู้ให้

¹Indra. The Status of Women in Ancient India . p. 241.

²Altekar. A.S. The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Times to the Present Day.
(Delhi: Motilal Banarsidass, 1962) p. 197.

จำนวนน้อย เช่น พระเจ้าอชากัทักกู มีสมเด็จพระเจ้าสุริยวงษ์
พระราชเทวีถึง 16,000 คน² แต่โดยทั่วไปแล้วสามีจะมีภรรยาเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตามก็
มีปรากฏว่าคนในระดับฐานะธรรมดาอาจมีภรรยาหลายคน สิ่งหนึ่งที่ทำให้ชาย
นิยมการมีภริยามากคือ ค่านิยมที่ว่าการมีภรรยาหลาย ๆ คนนั้นเป็นการแสดงความ
สามารถทางเพศ แสดงถึงฐานะที่มั่งคั่งจึงสามารถเลี้ยงดูสตรีไว้ได้หลายคน ในสภาพเช่นนี้
สตรีไร้ศักดิ์ศรี เพราะอยู่เพื่อเป็นสมบัติในปกครองของผู้อื่น และเป็นสิ่งประดับบารมี
ของบุรุษเท่านั้น

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงภริยาไว้ว่ามีอยู่ 10 จำพวก³คือ

1. ภริยาดีนได้
2. ภริยาที่อยู่ด้วยความเต็มใจ
3. ภริยาที่อยู่เพราะสมบัติ
4. ภริยาที่อยู่เพราะน้ำ
5. ภริยาที่สมรส
6. ภริยาที่ถูกปลงเทริด
7. ภริยาที่เป็นทั้งคนใช้ เป็นทั้งภริยา
8. ภริยาที่เป็นทั้งลูกจ้าง เป็นทั้งภริยา
9. ภริยาเซลดย
10. ภริยาชั่วกราว

¹ สามีบุญผดุงบุตร. ที่.ล. 9/92/56

² จ. ขา. 27/1944/360

³ ร.น.ย. 1/429/670

นอกจากนั้นยังได้จัดภริยาไว้เป็น 7 ประเภท¹ คือ

1. วรภริยา ได้แก่ภริยาที่เหมือนเพศผุสชาติ ไม่ทำประโยชน์แก่สามี กุหมั่นสามี เป็นข้าศึกแก่สามี คือ คิดประทุษร้ายแก่สามีผู้มีโคขาค
2. โจริภริยา ได้แก่ภริยาเสมอด้วยโจร คือ เป็นโจรคอยผจญทรัพย์รักข้าวของของสามี
3. วยยาภริยา ได้แก่ภริยาที่เสมอด้วยนาย ไม่ทำงาน เกียจคร้านคอยข่มขู่สามีให้อยู่ในอำนาจ
4. มาตาภริยา ได้แก่ภริยาเสมอด้วยแม่ คือ รักสามีดังมารดารักบุตร ไม่ทำความเคียดแค้นให้เกิดแก่สามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
5. ภคินีภริยา ได้แก่ภริยาเสมอด้วยพี่สาว น้องสาว คือ เคารพนับถือสามีเสมือนน้องสาวเคารพพี่
6. ทาสีภริยา ได้แก่ภริยาเสมอด้วยทาสี ทั้งเกรงกลัวและทั้งรักเคารพนับถือ และอยู่ใต้อำนาจของสามี
7. สขีภริยา ได้แก่ภริยาราวกับเพื่อน คือ เป็นผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีมิได้คิดหน่ายหนีห่างจากกัน

ในบรรดาภริยาประเภทต่าง ๆ นี้ ไม่ได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ภริยาประเภทใดที่ดีที่สุด แต่จากเรื่องของนางสุชาดาในพระไตรปิฎกนั้น มีกล่าวไว้ว่านางต้องการเป็นทาสีภริยาซึ่งอาจมีนัยหมายความว่า เป็นภริยาประเภทที่ดีที่สุด แต่ถ้าวจะพิจารณาจากกรณีอื่น เช่น นางอสิทาสี²นาง เป็นภริยาที่มีคุณสมบัติของภริยาหลายประเภทอยู่ในขณะเดียวกัน ก็อนางเป็นทั้งมาตาภริยา ภคินีภริยา สขีภริยา และทาสีภริยา ก็น่าจะเป็นได้ว่าภริยาที่มีคุณสมบัติเป็นภริยาประเภทต่าง ๆ ประกอบกันนั้นเป็นภริยาชนิดที่สามีต้องการ

¹ภริยาสูตร. อญ. สัต. 23/60/87-88

²ขุ. เถรี. 26/473/501

มากที่สุด

ตามทรรศนะในพุทธปรัชญา ฐานะของภริยาก็คงมีความสำคัญอยู่มากเพราะ
ในปัญหาธรรมที่กล่าวถวามถึงการปฏิบัติต่อบุคคลที่ถือว่าสำคัญนั้นกล่าวถึงการปฏิบัติที่ถูกต้อง
ต่อภริยากว้ย เช่นเรื่องทีพระเจ้าอังกติราช แห่งกรุงมิตिलाแห่งเวทาสรัฐ ทรงตั้งปัญหาธรรม
ว่า บุคคลนั้นควรปฏิบัติต่อบิดา มารดา บุตร ภริยา วุฒิบุคคล สมณพราหมณ์อย่างไรจึง
จะเรียกว่าผู้นั้นประพฤติตนอยู่ในธรรม¹นั้น เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การประพฤติถูกต้อง
ในภริยานั้นจักเป็นธรรมข้อหนึ่งที่บุคคลควรปฏิบัติ ยิ่งไปกว่านั้นการสงเคราะห์ภริยานั้นยัง
จักเป็นหนึ่งในอุดมมงคลของ เทวคานและมนุษย์ทีพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง²

นอกจากนั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่าง ๆ ทีต้องมี
ความสัมพันธ์กับทิศต่าง ๆ 6 ทิศ พระองค์ทรงจักภริยาไว้เป็นหนึ่งใน 6 ทิศนั้น คือ

1. มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
2. บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง
3. ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
4. มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย
5. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน
6. ทาส และกรรมกร เป็นทิศเบื้องต่ำ³

¹เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีพุทธศาสนา (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,
2506) หน้า 155.

และกฎ ชุ. ชา. 28/844/256

²ชุ. ชุ. 25/6/3

³สิงคาลกสูตร. ที. ปา. 11/199/169

ถ้าพิจารณาตามนี้แล้วก็จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ภริยาเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม การพิจารณาเพียงว่าพระองค์ทรงจักภริยาไว้เป็นทิศเบื้องหลัง แล้วสรุปว่าทรงมีภรรยาคนที่เห็นสตรีคำต้อยค้อยกว่าบุรุษ เพราะเห็นภริยาเป็นเพียงผู้ตามสามีนั้น อาจไม่ถูกต้องนัก เพราะการพิจารณานั้นน่าจะได้อธิบายความควบคู่ไปกับข้อที่พระองค์ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของสามีและภริยาควบคู่ไปด้วย

หน้าที่ของภริยา 5 ประการที่พระพุทธองค์ได้กำหนดไว้คือ

1. จักการงานดี
2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
3. ไม่ประพฤติผิดใจ
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
5. ชยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง¹

เมื่อพิจารณาหน้าที่ของภริยาแล้วจะเห็นได้ว่าภริยาไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้หรือผู้ตามสามีเท่านั้น แต่ภริยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านให้เรียบร้อย คือหมายถึงว่าถ้าเป็นกิจการภายในบ้านแล้ว ภริยามีอำนาจพอสมควรในการที่จะดำเนินการ ซึ่งก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และสิทธิในด้านนี้อย่างชัดเจน ดังนั้นภริยาจึงไม่ใช่แค่ผู้ตามเท่านั้น แต่เป็นผู้ช่วยเหลืออยู่ในฐานะเป็นมิตรสนิทของสามี ดังที่กล่าวไว้ในวัคคกสูตรว่า

ภริยาเป็นสหายอย่างยิ่ง²

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภริยาว่าเป็นผู้ที่สมควรได้รับความไว้วางใจ เป็นผู้ที่สามีจะบอกความลับสุดยอดให้รู้ได้ ดังที่ว่า "สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรเปิดเผย หรือ

001726

¹สิงคาลกสูตร. ที. ปา. 11/201/170

²วัคคกสูตร. สง. ส. 15/165/50

ควรสรรเสริญ อันเป็นเนื่อความลับแก่ภริยาผู้มีศีล..."¹

เมื่อได้กำหนดหน้าที่ของภริยาแล้ว ก็ได้มีการกล่าวกำหนดหน้าที่ของสามีที่มีต่อภริยาไว้ 5 สถาน คือ

1. ยกย่องว่าเป็นภริยา
2. คุ้มภัยไม่ดูหมิ่น
3. คุ้มภัยไม่ประพฤตินอกใจ
4. คุ้มภัยมอบความเป็นใหญ่ให้
5. คุ้มภัยให้เครื่องแกงตัว²

จากหน้าที่ 5 สถานของสามีนี้ก็จะสะท้อนให้เห็นเป้าหมายหรือทัศนคติของพุทธปรัชญาในการที่จะให้สามีทะนุบำรุงภริยาในขณะที่ภริยาก็อนุเคราะห์สามี เป็นการจักความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาในลักษณะพึ่งพาอาศัย เกื้อกูล ซึ่งกันและกัน

ข้อที่น่าสังเกตุคือการกำหนดหน้าที่ของทั้งสามีและภริยานั้น มี 5 สถานเท่า ๆ กันทั้ง 2 ฝ่าย โดยเฉพาะข้อที่ 3 ที่ว่าไม่ประพฤตินอกใจนั้น เป็นข้อที่เหมือนกันทั้งทางฝ่ายสามีและภริยา โดยถือเป็นข้อปฏิบัติที่ทั้ง 2 ฝ่ายควรมีต่อกัน³ เพื่อจะเป็นการระงับหรือตัดช่องทางกันเห่ทุกที่จะเป็นปัญหาห่วงวายเป็นครอบครัว การที่จะให้ฝ่ายหญิงกระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ โดยอีกฝ่ายหนึ่งเอาเปรียบ หรือบกพร่องในหน้าที่ของตนนั้นจะไม่

¹ ชุ. ชา. 27/2230/427

² สิงคาลกสูตร ที่. ปา. 11/200/170

³ เปรม หิมจันทร์, "บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีมาลี"

เป็นการปฏิบัติธรรม การกำหนดข้อศีลธรรมทางเพศไว้อย่างเดียวกันทั้งหญิงชาย และไม่
ทรงให้ขอยกเว้น ล่าเอียงแก่ชายในเรื่องความสำส่อน. หรือความไม่สำรวม
ทางเพศนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติธรรมเสมอภาคแก่
ทั้งชาย หญิง ผู้เป็นสามีภริยา

โดยส่วนรวมและโดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าฐานะของสตรีผู้เป็นภริยานั้นดีขึ้น แต่
ภริยาก็ยังเป็นผู้ที่ต้องได้รับการคุ้มครองจากสามีซึ่งก็ลดหย่อนความภาคภูมิใจของสังคมอินเดีย
ในสมัยนั้น แตกต่างกันว่าภายใต้พุทธศาสนาภริยามีเสรีภาพที่จะทำตามความต้องการของ
ตนขึ้นบ้าง เช่น กรณีของนางอุตตราที่นางสิริมา¹ มาดูแลสามี ทำหน้าที่แทนตนเป็น
เวลาครั้งเถื่อน เพื่อที่นางจะได้มีเวลาตระเตรียมปัจจัยที่จะถวายภิกษุสงฆ์และฟังธรรม
นอกจากนั้นภริยาในสมัยพุทธกาลไม่ได้เป็นผู้อยู่ใต้มงคัมภีร์หรือเป็นผู้ปรนนิบัติรับใช้สามี
ญาติสามีอย่างไม่มีข้อแม้ แต่เป็นผู้ได้รับการยกย่องหรือยกกระดบขึ้นเป็นผู้ช่วยเหลือสามี
เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขและดูแลผลประโยชน์ของสามี พุทธปรัชญาจึงยกย่องให้ความ
สำคัญแก่ภริยาในฐานะผู้ดูแลกิจการภายในครอบครัว โดยมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือน
ให้ จึงจัดได้ว่าภริยาได้รับการยกย่องโดยยังมีสามีเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดอยู่ในครอบครัว
ความคิดในค่านที่เน้นถึงความค้อยหรือสถานภาพที่ตกต่ำของสตรีนั้นเริ่มจะลดน้อยลงไป
แต่ความคิดแบบเก่า ๆ ก็ยังคงมีหลงเหลืออยู่บ้าง เช่นความคิดที่ว่า ภริยาต้องเกรงกลัว
ปรนนิบัติอุทิศตนเพื่อสามีอย่างไม่มีข้อแม้ ดังที่ว่า "ภริยาที่ปรนนิบัติคือประเสริฐสุดกว่า
ภริยาทั้งหลาย"²

¹ช. อ. 6/266-267

²ชคดียศุกร. สง. ส. 15/31/10

...สุภาพสตรีผู้มีปรีชา ย่อมไม่ดูหมิ่นสามีผู้หมั่นเพียร ขวนขวายอยู่เป็นนิตย์
 เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อ ให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ยิ่งสามีให้ขุ่นเคือง ควบคุมยศ
 แสดงความตั้งใจ และยอมบูชาผู้ที่เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคราน
 สงเคราะห์ทุกคนข้างเคียงของสามี ประพฤติเป็นที่พอใจของสามี รักษาทรัพย์ที่สามี
 หามาได้¹

"ภริยาโดยย่อไม่กลัวเกรงสามี ภரியานั้นไม่ชื่อว่า เป็นภริยา"²

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาต่อไปอีกในข้อที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง
 พลัง 5 หรือกำลัง 5 ของผู้เป็นภริยา ก็คือ

1. กำลังคือรูป
2. กำลังคือโภคะ
3. กำลังคือญาณี
4. กำลังคือบุตร
5. กำลังคือศีล³

โดยพระพุทธองค์ตรัสว่า สตรีใดถ้าประกอบด้วยกำลัง 5 นี้ ก็จะสามารถอยู่ในบ้าน ใน
 ครอบครัวได้ด้วยความมั่นใจ และอาจมีอำนาจ บังคับ ช่มชู้ ทั้งยังทำให้สามีชื่นใจ
 อันเป็นการแสดงถึงทรรณะที่ว่าสตรีก็สามารถมีอำนาจเด็ดขาด ครอบครัวสามีได้ ดังนั้น
 กรณีที่ภริยาจะเสมอเท่าสามีหรือเหนือกว่าสามีก็ย่อมเป็นไปได้เช่นกัน

ทางหนึ่งที่พอจะแสดงให้เห็นถึงอำนาจของภริยาในครอบครัวก็ได้แก่การได้มี
 ส่วนในการตัดสินใจเกี่ยวกับอนาคตของลูก เช่น กรณีที่อนาคตบิดิตึกะปรึกษากับภรรยาก่อนที่จะ

¹วิสาขสูตร. อง . อัญ . 23/137/138

²ช. ชา. 28/393/126

³วิสาขสูตร. สง . สพ. 18/484/281

รับคำของอุคคเศรษฐีที่ขอนางอุทสูภักทหาญ เป็นบุตรสาวของตนให้กับบุตรชาย¹ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมองสตรีในฐานะบุคคล และแสดงถึงความเชื่อในความสามารถในการตัดสินใจของผู้เป็นภริยา

นอกจากนั้น ในการที่ผู้เป็นบุตรจะอุปสมบท การได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งหมายถึงว่าจำเป็นต้องมีการปรึกษาออกกล่าว ขออนุญาต และได้รับความยินยอมจากบิดามารดา ก่อน แสดงให้เห็นถึงการที่สตรีผู้เป็นภริยาและผู้ให้กำเนิดบุตรนั้นได้รับการยกย่อง โดยการที่เธอมีอำนาจ มีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจเท่ากับสามีในเรื่องเกี่ยวกับอนาคตของบุตร อันเป็นการแสดงออกให้เห็นว่าพุทธปรัชญายอมรับว่า สตรีไม่ได้เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดบุตร เท่านั้น และสตรียังเป็นผู้มีความสามารถในการคิด ในการตัดสินใจ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการยอมรับที่ทำให้ความคิดหรือทรรศนะที่มีต่อสตรีก้าวไปข้างหน้าจากระดับของการ เป็นเพียงภริยาที่เป็นสมบัติ สิทธิขาดของสามีมาเป็นระดับของผู้ที่เป็นผู้คิด เป็นแม่ของลูกที่มีความสามารถในทางสติปัญญา ได้รับการเชื่อถือ และเป็น การเปลี่ยนจากการให้ฝ่ายสามีถืออำนาจเด็ดขาดมาเป็นการมีอำนาจร่วมกันในครัวเรือน

ในก้านลัทธิทางทรัพย์สินของผู้เป็นภริยานั้น เท่าที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก เหมือนว่าจะไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวลงไปว่าเป็นเช่นไร แต่ก็มีกรณีที่สตรีผู้เป็นภริยานั้นมีส่วนในทรัพย์สิน หรือมีส่วนจัดการในทรัพย์สิน เช่น กรณีของนางภัททากบิลานี ซึ่งมีกล่าวไว้ว่า เมื่อจะออกบวชนั้นนางไคยกทรัพย์สินมากมายให้แก่ญาติ² อันแสดงถึงการที่สตรีมีส่วนในการครอบครองทรัพย์สิน หรือในกรณีของบิดาของนางสุนทรี เมื่อจะละชีวิตกฤตส์ถนั้น ผู้สามีไคยก

¹ Horner. I.B., Women Under Primitive Buddhism, p. 53.

² อ้างจาก Dh.ammadpada Commentary Verse 304.

² ชุ.เถว. 26/438/454

ทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ภริยา แต่ผู้เป็นภริยาก็คงการบวชตามสามี จึงได้ยกทรัพย์นั้น
ให้กับนางสุนทรีย์เป็นบุตร¹ หรือในกรณีของท่านรัฐपालะ² ผู้ซึ่งบวชเป็นภิกษุแล้ว
แต่มีความรักายังพยายามให้ทรัพย์สมบัติจิตใจให้ลึก โดยบอกแก่ท่านว่าจะยกทรัพย์สมบัติ
ทั้งส่วนที่เป็นของพ่อ ส่วนที่เป็นของแม่ และของปู่ให้แก่ท่าน ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าสตรี
ในฐานะภริยา มารดาในสมัยพุทธกาลมีสิทธิในทรัพย์สมบัติในครัวเรือน และมีสิทธิในการ
สืบต่อมรดก นอกจากนั้นกรณีท่านวิสาขาใช้จ่ายทรัพย์อย่างมากมาฆมาศาลในการอุปถัมภ์
ท่านบุบารุงพระพุทธศาสนานั้นก็แสดงถึงการที่สตรีสามารถสืบต่อทรัพย์สมบัติ และมีสิทธิใน
ทรัพย์มรดกของตนโดยไม่ต้องตกอยู่ใต้อการควบคุมของสามี

3. สตรีในฐานะหญิงม่าย

ในสมัยก่อนพุทธกาล สตรีผู้เป็นม่าย นั้นจะมีสภาพทางสังคมตกต่ำลง โดยกลายเป็น
เป็นผู้ถูกสังคมรังเกียจว่าเป็นจันทาล ถูกนิทวารว่าร้ายว่าเป็นตัวนำโชคร้าย และถูกห้าม
ไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่าง ๆ หญิงม่าย จัดเป็นผู้ไร้ความหมาย สังคมไม่ยกย่อง ภริยานั้นเป็น
สมบัติอยู่ภายใต้สิทธิขาดของสามี เมื่อสามีตายผู้เป็นภริยาก็ก็นี่ไม่มีสิทธิจัดการกับชีวิตของตนเอง
แต่ต้องกลับไปอยู่กับบิดาหรือบุตรชาย ชีวิตไม่มีเสรีภาพและต้องตกอยู่ในอาภิศรครอบครอง
ของผู้อื่นเสมอไป โดยที่ตนไม่มีสิทธิจัดการกับชีวิตตามที่ต้องการ ในบางแห่งสตรีม่าย
ไม่มีสิทธิแม้กระทั่งจะมีชีวิตอยู่ เพราะตามประเพณีแล้วภริยาต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของ
ชีวิตไปด้วย โดยการเผาตัวตายตามสามีในวันที่เผาศพสามี พิธีสตี (sati) นี้ถือเป็น

¹ ชู. เถรี. 26/470/489-490

² ชู. เถร. 26/388/372-373

³ ประเพณีสตี (sati) นี้มีปฏิบัติกันในหลาย ๆ แห่ง ไม่เฉพาะแต่ในอินเดีย
เท่านั้น อย่างไรก็ตามการกระทำพิธีนี้ก็เพียงในบางแห่งของอินเดียเท่านั้น Horner
(1930) สันนิษฐานว่าพิธีนี้อาจเกิดขึ้นเพราะว่าในสมัยก่อนจำนวนหญิงมีมากกว่าชาย การ
เผาตัวตายตามสามีจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะขจัดสตรีส่วนที่มีเกินต้องการ โดยเฉพาะสตรีที่มีราศี
อย่างหญิงม่าย.

การแสดงความรักที่ต่อผู้เป็นสามี

ในสมัยพุทธกาล สตรีฝ่าย ที่เป็นพุทธศาสนิกไม่ท่องเที่ยวทุกซัและลำบากใจกับการเย้ยหยัน ภายหลังสูญเสียสามี สภาพชีวิตของผู้เป็นภริยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีฝ่าย ไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่าเป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับศาสนาพุทธไม่ได้มีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพ ต่าง ๆ อย่างของฮินดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนา ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังกรรมรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยกหรือกีดกันออกจากกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของหญิงขณะมีสามีกับเป็นฝ่าย ภายใต้พุทธศาสนาจึงไม่มีผลในค่านนี้

ส่วนในเรื่องพิธีศพนั้น พุทธศาสนาจะต้องคัดค้านกับหลักการนี้แน่นอน เพราะพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับการทำชีวิตให้ตกลงไป ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดใด และพุทธศาสนาไม่ยอมรับการทำบุญหรือเสียสละโดยการพรากชีวิตไม่ว่าจะของตนเอง ผู้อื่น หรือแม้แก่สัตว์อื่น เพราะมันขัดกับหลักศีลธรรมข้อที่ให้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

ในกานลัทธิทางทรัพย์สิน พอจะเห็นได้จากหลักฐานทางศาสนาว่า สตรีฝ่าย มีสิทธิที่จะได้รับมรดกหรือจัดการกับทรัพย์สินในครอบครัว โดยที่ทรัพย์สินนั้นไม่จำเป็นต้องตกแก่ญาติที่เป็นชาย แต่สามารถที่จะเป็นของสตรีผู้เป็นภริยาได้ เช่น กรณีของนางธรรมทินนา¹ ที่เป็นหม้ายเพราะสามีออกบวช ผู้เป็นสามีได้เสนอที่จะยกทรัพย์สินทั้งหมดให้ใช้เท่าที่นางต้องการ แต่นางไม่รับ กรณีนี้ก็ เป็นกุญแจชี้ให้เห็นถึงฐานะของสตรีฝ่าย ในการที่จะเป็นผู้รับทรัพย์สินหรือมรดกโดยถูกกฎหมาย

¹ Horner. I.B. , Women Under Primitive Buddhism. p. 75.

ในทางโลก พุทธศาสนายอมรับให้หญิง ม่าย มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะ เป็นบุคคลโดยมีเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตพอลกร และสำหรับผู้ที่ไม่สนใจความสุขทาง โลกอีกต่อไป การเข้าบวชในพุทธศาสนาก็ยังเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับสตรีเหล่านั้น ได้ เพราะพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้บวชได้ทั้งชายหญิงที่โสดและแต่งงานแล้ว

4. สตรีในฐานะมารดา

สตรีในฐานะมารดาในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้นอาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก โดยทั่วไปแล้วสตรีในฐานะมารดาที่จัดว่าดีกว่าสตรีในฐานะอื่น ๆ ทั้งหมด แม้เมื่อก่อนพุทธกาลสตรีในฐานะมารดาที่จัดว่าได้รับการยอมรับนับถือ แม้จะไม่มากเท่าและเห็นได้ชัดเท่าในสมัยพุทธกาล แต่ก็กล่าวได้ว่า ไม่ได้เปลี่ยนแปลงจนแตกต่างกันมากนัก นอกจากว่าการให้กำเนิดบุตรชายจะเป็นการทำให้ฐานะของสตรีทั้งในค่านการ เป็นภริยา และมารดาดีขึ้นอย่างมากในสมัยก่อนพุทธกาล

ถ้าจะเปรียบเทียบบทบาทของพุทธศาสนาในการ เปลี่ยนแปลงและยกระดับฐานะ ของสตรีให้ดีขึ้นแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีส่วนหรือบทบาทในการยกระดับ สถานภาพของสตรีในฐานะมารดา น้อยกว่า หรือเห็นได้ไม่ชัดเท่ากับบทบาทในการยก สถานภาพของสตรีในฐานะอื่น เพราะในฐานะของมารดาแล้วสตรีมีความสำคัญมาตลอดกาล แม้จะไม่มีพุทธศาสนา หรือพุทธศาสนาไม่ได้มีบทบาทในการยกระดับสตรี เราก็คงอาจกล่าว ได้ว่า สตรีในฐานะมารดาหรือผู้ให้กำเนิดบุตรนั้น เป็นฐานะที่ได้รับความนับถือ และความ สำคัญมาช้านานแล้ว และหากพุทธศาสนาจะมีส่วนในการ เปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีผู้เป็น มารดาแล้ว ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ชัดเจนมากนัก เพราะในกรณีนี้พุทธศาสนาก็ยังคงถือ

ตามที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมา ไม่ได้ปฏิบัติ ปฏิรูปอะไรใหม่ เพียงแต่ได้เน้นความสำคัญ
ของสตรีผู้เป็นมารดาให้เห็นเด่นชัดขึ้น

ฮอร์เนอร์¹ (1930) ได้เสนอแนะให้พิจารณากรณีของนางกัสาโคตมี
ซึ่งเมื่อนางแต่งงานนางก็ถูกใครต่อใคร เรียกว่าเป็นลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่ เพื่อนบ้านปฏิบัติต่อ
นางอย่างถูกเหยียดหยาม แต่เมื่อนางให้กำเนิดบุตรชาย ผู้คนโดยทั่วไปจึงยอมรับและให้
เกียรตินาง ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการ เปลี่ยนจากฐานะหนึ่งไปสู่ฐานะหนึ่งที่ดีขึ้น โดยการ
เปลี่ยนจากฐานะของภริยาไปเป็นมารดาผู้ให้กำเนิดบุตรชาย ซึ่งก็เป็นไปตามธรรมเนียม
ประเพณีที่เป็นไปในขณะนั้น พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิบัติเปลี่ยนแปลงความคิดหรือธรรมเนียม
ความเป็นไปในด้านนี้ แต่ก็ไม่ได้กล่าวสนับสนุนเช่นกัน การที่พุทธศาสนาไม่ได้เน้นการ
เปลี่ยนแปลงในฐานะของมารดาภคินีอาจจะ เป็นเพราะ เห็นว่าคืออยู่พอสมควรแล้ว และ
อาจจะมองได้ในแง่ที่ว่าพุทธศาสนายอมรับและยกย่องความสำคัญในค่านิยมของสตรีที่นอก
เหนือไปจากการ เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรแต่เพียงอย่างเดียว

ความสำคัญของสตรีในฐานะ เป็นแม่นั้นพอจะ เห็นได้จากกรณีที่กนิเฑยในสมัย
นั้นได้กำหนดหน้าที่ของบุตรไว้ว่าจะต้องบำรุงเลี้ยงกุมารคาบิคา ในพระไตรปิฎกก็ได้กล่าว
ถึงหน้าที่ของบุตรต่อมารดาบิดาอันจัดเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติ
5 สถาน คือ

1. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วควร เลี้ยงท่านตอบ
2. ช่วยรับทำกิจการงานของท่าน
3. ช่วยค้ำรวงศ์สกุลไว้
4. ประพฤติตนให้เหมาะสม สมควร เป็นผู้รับทรัพย์มรดก
5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน²

¹ Horner. I.B , Women Under Primitive Buddhism, p. 4.

² สิงคาลกสูตร. ที่. ปา 11/199/169

ตามทฤษฎีทางพุทธปรัชญาเห็นว่า เหล่านี้จักเป็นการตอบแทนคุณผู้ให้กำเนิด การไม่ปฏิบัติก่อกอบแม่ตามหน้าที่ของบุตรนั้น พระพุทธองค์ว่าเป็นทางของความเลื่อม และ ผู้นั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก "คนผู้สามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือบิดาผู้แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ฟังรู้ว่าเป็นคนดอย"¹ "คนใดผู้สามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือ บิดาผู้แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้อนั้นเป็นทางของกนเลื่อม"²

บุตรผู้ไม่มารดาเลี้ยงจะมาแล้วควมยากลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤตินึกในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรผู้อื่นบิดาเลี้ยงมาควมยากลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤตินึกในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก... เพราะไม่บำรุงมารดา แมทรพพิที่เกล็ดแกมตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นยอมเข้าถึงความยากแค้น...

นอกจากนั้นการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดานั้นยังจักเป็นหนึ่งในอุดมมงคลของ เทวดาและมนุษย์ จักเป็นหนึ่งในคุณสมบัติหรือคุณธรรมของกนดี ทั้งยังเป็นคุณธรรมสำคัญ ข้อหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเป็นเทพอีกด้วย ดังที่ว่า "การตอบแทนคุณมารดานั้นนอกจากจะเป็น หน้าที่สำคัญ ที่บุตรพึงกระทำแล้ว ยังเป็นการกระทำที่จะนำผลดีมาสู่ผู้ปฏิบัติด้วย"⁴ คือ เป็นการยังให้เกิดประโยชน์และเกิดสุข ทั้งยังทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของกน โดยทั่วไป "เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิต ได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้ง หลายยอมสรรเสริญเขา ครั้นเขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกรสวรรค์"⁵

ในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของบุคคลกับทิศต่าง ๆ นั้น บิคามารดาเปรียบ

¹ วสสสูตร. ชุ. ตุ. 25/305/321

² ปราภาวสูตร. ชุ. ตุ. 25/304/317

³ ชุ. ขา. 28/162/55-56

⁴ สพรหมสูตร. อง. จตุ. 21/63/81

⁵ เรื่องเดียวกัน

กับทิศเบื้องหน้า เพราะบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณยิ่ง เป็นผู้มาก่อนจึงควรได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรก ในทางพุทธศาสนาดีก่อนว่า มารดาบิดาเป็น "พรหม" ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีธรรม 4 ประการ คือ

1. มารดามีเมตตาจิต รักใคร่ในบุตร แม้เมื่ออยู่ในครรภ์
 2. มารดามีกรุณาจิต เมื่อบุตรถือกำเนิดมารดาก็ช่วยเหลือ ถนอมเลี้ยงรักษา มีกรุณาในบุตร
 3. มารดามีมุทิตาจิต ชื่นชมพลอยยินดีเมื่อบุตรเติบโต ได้รับความสุข ความเจริญทางศิลปวิทยาการและยศศักดิ์
 4. มารดามีอุเบกขาจิต เมื่อบุตรเจ็บไข้หรือเมื่อบุตรเติบโตตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน มีบุตรอง มีเหยา มีเรือน สามารถดำเนินชีวิตตามสมรรถภาพของตนได้
- มารดาที่ไม่วัดทวิจากรทวงใจพะวัภพะวณกับทวณเป็นนอยของลुक
"มารดาบิดาทองสองนั้น ทานเรียทวาท พรทม เพราะทานมีทวาทประทฤทธีเชันทกับพรทม
เพราะได้พรทมวิทวาทในบุตรทองหลายทรบ 4 อยวาท ทวาททวาททวาทประทวาทระณนี"¹

และทวาทคุณธรรมทวาท ๆ ของมารดาทานจึงทวาทว่า

พรหมมาถิ มาดาบิดโร ปุพพาจวริยาถิ วุจจเร
อาหุเนยยา จ ปุคฺคทาน ปชาย อนุกมฺปกาท

ทวาทว่า มารดาบิดาทานทวาทว่าเป็นพรทม เป็นบุตรพาจวริย และเป็น
อาหุเนยยบุคคลของบุตร อนุกเถระทวาทประชาถิบุตร²

¹ มังคละทวาทปี เลม 2. แปก (พระนทระ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2512) ทน้า 206 - 207.

² ทระเทพโมพี สพรทมสุคคทวาทา แสงคุณของแม่ เรียบเรียงตามนัยเทศนาของสมเด็จพะพุทธโชษาจวริย (พระนทระ : โรงพิมพ์กรมแผนทวาททวาท, 2504) ทน้า 8.

"กฎกรกฎทั้งหลาย คำว่าพรหม บุรพจารย์ บุรพเทพ อาหุไนยบุคคลนี้เป็นชื่อของมารคาและบิดา ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะมารคาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร"¹

ด้วยเหตุที่มารคามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ค่อมุตร มารคาจึงได้ชื่อว่า เป็น พรหมของบุตร เพราะมารคาไม่คำนึงถึงความผิดพลากที่ลูกทำแก่ตน ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ลูกโดยส่วนเดียว อำนวยผลอันใหญ่หลวงแก่ลูก จึงเป็นบุรพเทพ และเพราะลูกได้รู้จักเทพอื่นโดยเทพตนแรกคือแม่ สอนให้ลูกศึกษา ให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า บุรพจารย์ และเพราะมารคาเป็นผู้สอนลูกก่อนครูอาจารย์ทั้งมวล แนะนำให้ลูกรู้จักสิ่งควรไม่ควร บำปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมีโทษประโยชน์ ตลอดจนถึงอื่น ๆ อีก จึงเรียกว่า โลกหัสเสศา ด้วยเป็นผู้แสดงโลกนี้ให้ลูกเห็น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "มารคาบิดามีอุปการะมาก"²

นอกเหนือจากพระคุณที่ได้ให้ชีวิต ให้ร่างกาย ให้โลกแก่ลูกดังได้กล่าวแล้ว มารคายังเป็นผู้ประคบประหงมด้วยคุณสมบัติของกัลยาณมิตร 7 ประการ คือ

1. น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนมชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม
2. มีหัวใจหนักแน่น นาคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งใฝ่และปลอดภัย
3. มีภูมิรู้มากมาย ควรเอาอย่างในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ
4. รู้จักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร คอยให้คำแนะนำ กล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
5. อุดหนุนด้วยคำ กิอพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถามทุกอย่างอยู่เสมอ อุดหนุนพึ่งใฝ่ไม่รู้จักเบื่อ

¹ สพรหมสูตร. อัง. จตุ. 21/63/81

² อัง. พุท. 20/278/71

6. กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้ สามารถที่จะอธิบายเรื่องยาก ให้เข้าใจง่ายขึ้น

7. ไม่นำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย¹

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

มาตา มิตฺถํ สเก อเว

ความว่า แม่เป็นมิตรสนิทในเรือนของคน²

นอกจากนี้แล้วความทรศนะในพุทธปรัชญา มารคายังเป็น อาหุไนยบุคคล ของบุคร³ เพราะบุคคลเกิดมาแก่มารคาบิดา มารคาบิดาเป็นผู้ที่บุครควรจะนำสิ่งของมา บูชาคุณและ เก็บกูดูกอดหนุนในด้านอื่น ๆ พร้อมทั้งควรกราบไหว้ นอบน้อมนับถือด้วยความ กตัญญูกตเวทิต่างค่อนหน้าและลับหลัง และเพราะมารคาให้คุณอนันต์ หากถูกประพฤติกิปฏิบัติ ชอบ และให้โทษใหญ่หลวงหากประพฤติกิผิดในท่าน มารคาจึงเปรียบได้กับไป ผู้ที่ถูกดูหรือ ทำร้ายมารคาบิดาจะไม่สามารถบรรลุธรรมได้ และการทำร้ายมารคาบิดาถึงแก่ชีวิตนั้น ในพุทธศาสนาจัดอยู่ในพวกอนันตริยกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่หนักที่สุด การฆ่ามารคาเปรียบ เท่ากับการฆ่าพระอรหันต์หรือทำร้ายพระพุทธเจ้าจนหรือพระโลหิต แสดงให้เห็นว่าสตรีใน ฐานะมารคาผู้ให้กำเนิดบุตรนั้น อยู่ในฐานะที่มีความสำคัญและได้รับการยกย่องอย่างสูง

เนื่องจากมารคาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมากดังได้กล่าวแล้ว ในทางพุทธปรัชญา จึงถือว่าบุตรนั้นไม่อาจตอบแทนคุณมารคาบิดาได้หมดสิ้น ดังที่ว่า

¹พระราชวรานิติ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518) หน้า 170 ข้อ 236.

²มิตฺถํ สกฺ . ส . 15/163/150

³อภิกฺษุตร . อจ . สต . 23/44/47

กุฎริภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าการกระทำตอบแทนไม่ไค้ง่ายแก่ท่านทั้ง 2 ท่านทั้งสองคือโอรส คู่สมรคา 1 บิคา 1 กุฎริภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประดับ ประคองมารคาควยบาซางหนึ่ง พึงประดับประคองบิคาควยบาซางหนึ่ง เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดครอยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นควย การอบกดิน การนวด การให้อาบน้ำ และการคัก และท่านทั้งสองนั้น ถึงตายอุจจาระปัสสาวะบนบาทั้งสอง ของเขานั้นแหละ กุฎริภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้วแก่มารคาบิคาเลย กุฎริภิกษุทั้งหลาย อนึ่งบุตรพึงสถาปนามารคา บิคาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราฐิบัคัยในแผ่นดินใหญ่ อันมีรัศนะ 6 ประการมากหลาย นี้ การกระทำก็จอยางนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้วแก่มารคา บิคาเลย ขอั้นเพราะเหตุไร เพราะมารคาบิคามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดง โลกนแก่บุตรทั้งหลาย...

5. สตรีในฐานะ เป็นผู้ประกอบอาชีพ

สถานภาพของสตรีในฐานะ เป็นผู้ประกอบอาชีพทั้ง ในสมัยก่อนพุทธกาลและหลัง พุทธกาลนั้นไม่มีกล่าวไว้มากนักในพระไตรปิฎก ในที่นี้จะกล่าวถึง เฉพาะเท่าที่พอจะหาหลักฐาน ได้จากพระไตรปิฎก และที่มีผู้กล่าวไว้บ้าง เป็นหลักฐานจากแหล่งอื่น

ทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาล สตรีในวรรณะสูง และที่มีฐานะค่อนข้างดี ไม่ยากจนนัก มักจะไม่ต้องประกอบอาชีพ และได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ เมื่อมีครอบครัวสามีก็เป็นผู้เลี้ยงดู เมื่อมีอายุก็อาจได้บุตรชายเป็นผู้เลี้ยงดู สตรีพวกนี้มักไม่ต้องทำงานนอกบ้าน แต่จะทำงานในบ้านในฐานะเป็นลูกสาว ภริยา หรือ มารคา ซึ่งเปลี่ยนไปตามสภาพ แต่สตรีที่ยากจน อยู่ในวรรณะต่ำมักอยู่ในสภาพที่ต้องช่วยตัวเอง ต้องเลี้ยงดูตนเองโดยมีอาชีพส่วนตัว สตรีพวกนี้มีอิสระในทางการเงินพอสมควร สตรีที่ประกอบอาชีพจักความีส่วนร่วมกับฝ่ายชายในการทำมาหากิน สร้างผลผลิต จึงจักเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานที่สร้างสรรค์

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสตรีที่มีอาชีพต่าง ๆ กัน เช่น นางกาตี¹ เป็นสัปเหร่อ อาศัยอยู่ในป่าช้า ทำหน้าที่เฝ้าป่าช้า และอาศัยรางวัลและเงินที่ได้จากการเผาศพเลี้ยงชีพ นางลาชเทวธิดา² ทำไร่ข้าวสาลี และทำข้าวตอกขายเลี้ยงชีวิต สตรีบางคนเป็นคณูแลนาข้าว ไร่ฝ้าย บางคนเป็นนักกายกรรม และบางคนก็เป็นสาวใช้หรือทาสรับใช้ในบาน เช่น นางซุซซุคตรา³ กำเนิดชีวิตโดยการ เป็นสาวใช้ของพระนางสามาวดีเมียของพระเจ้าอุเทน

นอกจากนี้แล้วยังมีสตรีที่มีอาชีพเป็นนักดนตรี นักฟ้อนรำขับร้อง คอยเล่นเครื่องดีดตี เป่าให้ความเพลิดเพลิน ดังมีกล่าวไว้ว่าเมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงออกบวชภายในพระราชวังที่ประทับได้บรรยายไปถึงบรรดาสตรีประจำราชสำนักว่า พระเจ้าสิริหัตถะอยู่ในแคว้นของสตรี และบรรดานักฟ้อนรำสาวสวย คอยให้ความสุขความสนุกเพลิดเพลินทั้งวันทั้งคืน

อาชีพอีกอย่างหนึ่งที่มีมาช้านานในทุกแห่งก็คืออาชีพเป็นหญิงโสเภณี ในสมัยพุทธกาลอาชีพนี้ก็ยังมีอยู่ ดังมีหลักฐานว่า นางอัชฌกาตี⁴ เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาตี มีรูปงามแต่มีอาชีพเป็นหญิงโสเภณี นางสิริมา⁵ น้องสาวของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่ครั้งหนึ่งเคยรับจ้างนางอุคตราผู้เป็นภริยาของสุมนเศรษฐีไปทำหน้าที่ภรรยาแทน ก็เป็นหญิงโสเภณี

¹ช. ด. 1/93 และ ช. เกร. 26/273/285

²ช. ด. 5/9

³อง. เอก. 20/152/32

⁴ช. ฅป. 33/177/307

⁵ช. วิมาน. 26/16/19-23

ช. ฅ.ด. 5/147

ช.ด. 6/266-267

สิ่งที่น่าสังเกตุอย่างหนึ่งก็คือ อาชีพโสเภณีในกรุงพุทธกาลนั้นมีที่ที่เป็นโดย
 คำเป็นรายนามมารดา เช่น นางสิริมานันท์เป็นโดยสืบต่อจากมารดาที่เป็นโสเภณี และที่
 เป็นโดยได้รับการแต่งตั้ง เช่น นางอัมพาลี¹ เป็นผู้ที่มีความงามและคุณสมบัติเป็นเลิศ
 จนได้รับแต่งตั้งจากบรรดาเจ้าชายและกษัตริย์ลิจฉวีให้เป็นสตรีประจำราชสำนัก การที่
 หญิงโสเภณีได้รับการแต่งตั้งอย่างสตรีประจำราชสำนักนั้นเพราะอาชีพนี้เป็นอาชีพที่จัก
 ได้ว่าถึงกูกชาวต่างชาติให้ไปเที่ยวหรือทำธุรกิจในเมืองนั้นมากขึ้น และทำให้กลายเป็น
 เมืองที่มั่งคั่งสมบูรณ์ได้ ทั้งสตรีพวกนี้ยังต้องเสียภาษีให้แก่บ้านเมืองอีกเป็นจำนวนไม่น้อย
 สตรีที่ประกอบอาชีพนี้ก็มีอยู่ทั้งในกลุ่มของพวกเศรษฐี และในหญิงที่มีฐานะยากจน
 ประชาชนโดยทั่วไปมองสตรีเหล่านี้ในฐานะที่เป็นดอกไม้ประดับเมือง แต่ก็ยากที่จะกล่าว
 ลงไปให้แน่ชัดได้ว่าหญิงเหล่านี้ได้รับการยกย่อง หรือทัมถน อนุทิน เขี่ยคหยาม

สำหรับพุทธศาสนา การที่สตรีบางคนมีอาชีพเป็นหญิงโสเภณีนี้อาจถือว่าเป็นเพราะ
 ผลกรรมที่ได้กระทำมา และเพราะความเชื่อในเรื่องกรรมนี้ ส่วนหนึ่งจึงทำให้มีการยอม
 รับหรือเปิดโอกาสให้กับอาชีพนี้พอสมควร พระพุทธองค์เองก็ไม่ทรงถือเอาอาชีพมาเป็น
 เครื่องแบ่งชั้นระดับของบุคคล แต่ทรงใช้กรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องจำแนกบุคคล
 ดังที่ตรัสว่า

คนจะ เลวหรือประเสริฐเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ ได้ แต่เลวหรือประเสริฐเพราะ
 การกระทำ

บุคคลไม่เป็นถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะ
 กรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม...²

ในพระไตรปิฎกปรากฏมีเรื่องของนางอัมพาลีที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคพร้อม

¹วินย 5/77/91-92

และ มหาปรินิพพานสูตร. ที. ม. 10/91/98-99

²วสตุสูตร. ขุ. สุต. 25/306/322

ด้วยภิกษุสงฆ์ให้ไปรับภักของนางในวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยคุณิภาพ กษัตริย์
 ดิจฉวีแห่งเมืองเวสาลีก็มาในเวลาไล่เลี่ยกับนางแต่ภายหลังเล็กน้อยก็จะมาทูลขอให้
 พระพุทธองค์ไปรับภักเช่นกัน พวกเจ้าดิฉวีจะขอถวายภักโดยให้ราคาแก่นางอัมพปาลี
 แสนหนึ่ง และขอให้พระพุทธองค์รับภักของตน แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเจ้าดิฉวี
 เพราะได้คร่ำครวญของนางอัมพปาลีไว้ก่อนแล้ว¹ เรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงความยุติธรรม
 ของพระพุทธองค์ว่าไม่ได้ถือรังเกียจอาชีพของนางอัมพปาลี แต่ปฏิบัติต่อทุกคนโดยเสมอภาค
 ความหลักพุทธศาสนาแล้วการประกอบอาชีพที่ค้ำหรือล้มมาชีพคือ การประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์
 ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เว้นจากการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น และถ้าถือตามหลักนี้
 แล้วอาชีพใดโสเภณีก็น่าที่จะจัดเป็นล้มมาชีพได้ แม้จะเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับเกียรติในสังคมก็ตาม

ตามที่พุทธปรัชญาเห็นว่า การที่บุคคลคงมามีอาชีพนี้เพราะกรรมนั้นก็ไม่ได้หมาย
 ถึงว่าผู้นั้นจะต้องตกอยู่ในสภานั้นตลอดไป มนุษย์เป็นผู้สร้างตัวเอง และสามารถจะเปลี่ยน
 สภาพของตนให้ดีขึ้นหรือเลวลงได้ด้วยการกระทำของตน ดังนั้นผู้ที่ต้องการจะพ้นจากสภาพ
 และอาชีพนี้ก็สามารถจะทำได้โดยพยายามยึดการทำแต่กรรมดี เพื่อลบล้างกรรมเก่า และ
 พยายามปฏิบัติดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งถ้าปฏิบัติได้ถึงขั้นสูงแล้วก็ไม่เพียงแต่จะพ้นจากสภาพหรืออาชีพ
 นี้เท่านั้น แม้แต่การบรรลุถึงความหลุดพ้นก็เป็นไปได้ สตรีที่มีอาชีพนี้ก็สามารถบวชใน
 พระพุทธศาสนาและบรรลุนิพพานได้เหมือน ๆ กับสตรีอื่น ๆ เช่น นาง
 อัทธมาลี ที่เคยเป็นโสเภณีมาก่อนแต่เมื่อบวชแล้วก็สามารถบรรลุหัตถผลได้

สตรีที่มีอาชีพเป็นโสเภณีนอกจากจะมีบทบาทช่วยให้บ้านเมืองมั่งคั่งรุ่งเรืองถึง
 ไถ่กล้าวแล้ว ยังเป็นผู้ที่อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่น้อย ทั้งโดยอาภิสัญญาและธรรมบูชา
 เช่นนางอัมพปาลี² ถวายสวนมะม่วงให้เป็นอารามสำหรับภิกษุสงฆ์ สตรีบางคนก็ถวาย

¹มหาปรินิพพานสูตร. ที. ม. 10/92/101

²ช. อป. 33/179/309

เป็นธรรมเนียม เช่น พระอัชฌาทีเถรี¹, พระวิมลปุราณเถรี² เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้ว กล่าวสรุปได้ว่า ฐานะหรือสถานภาพของสตรีที่ประกอบอาชีพ ทั้งในสมัยก่อนและหลังพุทธกาลนั้นไม่ได้แตกต่างกันมากนัก เพราะผู้ที่มีอาชีพก็มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ เป็นอิสระแก่ตัว เป็นตัวของตัวเองได้มากกว่าผู้ที่ต้องอาศัยผู้อื่นยังชีพเสมอไป อีกทั้งอาชีพที่สตรีประกอบกันอยู่ก็เป็นอาชีพที่ไม่ต่างกันจากสมัยก่อนพุทธกาลเท่าไรนัก

ข. สถานภาพของสตรีในทางศาสนา

ในสมัยปัจจุบัน สถานภาพทางศาสนาอาจจะดูเป็นสิ่งไม่สำคัญนัก เพราะศาสนาไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญมากดังแต่ก่อน ในสมัยนี้สิทธิทางการเมืองและทรัพย์สินมีความสำคัญกว่า ซึ่งก็เป็นไปในลักษณะตรงกันข้ามกับสมัยก่อน เพราะในสมัยนั้นฐานะทางสังคมของบุคคลนั้นเกี่ยวเนื่องกับการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา³ ดังนั้นสิทธิและสถานภาพทางศาสนาของสตรีในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาลจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นฐานะทางสังคมของสตรีได้เป็นอย่างดี

ในสมัยแรก ๆ รวมทั้งสมัยก่อนพุทธกาล ชายจะกีดกันหญิงออกจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะหญิงถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่สะอาดอันเนื่องจากระดู ชายอินเดียเห็นว่สตรีเป็นผู้ไม่สมควรที่จะแกะทองในระหว่างที่มีระดู และสตรีในช่วงนี้ของเดือนก็จะ

¹ ชุ. เถรี. 26/423/448

และ ชุ. อป. 33/177/307

² ชุ. เถรี. 26/440/455

³ Altekar. A.S., The Position of Women in Hindu Civilization:

From Prehistoric Times to the Present Day, (Delhi: Motilal

Banarsidass, 1962), p. 194.

เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ¹ ดังจะเห็นได้จากกฎในลักษณะที่เป็นข้อห้ามทางศาสนาที่ให้แยกหญิงที่มีระดูออกไปต่างหากจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

นอกเหนือจากการมีระดู การให้กำเนิดบุตรยังเป็นหน้าที่พิเศษเฉพาะสำหรับหญิง ในช่วงของการตั้งครรภ์และคลอดบุตรนั้นก็ เป็นระยะเวลาที่ถือกันว่าหญิงไม่บริสุทธิ์ นอกเหนือไปจากเวลานี้แล้ว สตรีเป็นผู้บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ในยุคพระเวทนั้นสตรีมีสิทธิในทางศาสนาเช่นชาย² และหญิงได้รับอนุญาตให้ศึกษาศัมภีร์พระเวทได้ หญิงที่แต่งงานแล้วสามารถประกอบพิธีกรรมโดยลำพังได้ยกยตนเอง เมื่อสามีไม่อยู่ แต่ตามปกติแล้วคู่สามีภริยาก็ยังต้องกระทำพิธีร่วมกัน ในสมัยนั้น ถือกันว่าภริยาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสามีทั้งทางกายและวิญญาณ ดังนั้นในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาแล้ว สามีและภริยาจะมีความรับผิดชอบร่วมกัน มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน สามีไม่สามารถจะไปสวรรค์โดยลำพังได้ แต่จำเป็นต้องไปกับผู้เป็นภริยา³ ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นสามีจะเป็นผู้นำและภริยาเป็นผู้ตามโดยไม่มีสิทธิ์มีเสียงคัดค้านใด ๆ พิธีกรรมจะนับว่าบริบูรณ์ไม่ได้หากพิธีนั้นไม่ได้กระทำโดยทั้ง 2 ฝ่าย โดยทั่วไปแล้วพิธีกรรมของสามีจะมีภริยาร่วมด้วย แต่ภริยาไม่สามารถแยกกระทำพิธีกรรมทางศาสนาโดยเสรีได้

ตามความเชื่อถือในสมัยนั้น บุตรชายเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งมีความสำคัญต่อความสุขในชีวิตหน้าของผู้เป็นบิดา ดังนั้นภริยาผู้ให้กำเนิด

¹Ibid., pp. 194 - 195.

²Ibid. p. 196.

³Ibid., p. 197.

บุตรชายแก่สามีจึงมีความสำคัญในทางศาสนาด้วยเช่นกัน

ในระยะต่อมา เป็นช่วงเวลาที่ยาซินเคียมีภริยาที่ไม่ใช่คนอารยันซึ่งได้มาจากการชนะศึกสงคราม โดยเซอลและภริยาเหล่านี้ถูกจับไว้ในวรวงศูทร จึงเกิดมีบัญญัติขึ้นว่า ภริยาที่อยู่ในวรวงศูทรเกี่ยวกับสามีเท่านั้นที่จะรวมประกอบพิธีกรรมทางศาสนา กับสามีได้ ภริยาที่อยู่ในวรวงศูทรหรือภริยาที่ซื้อมานั้นจะไม่ได้รับสิทธิทางศาสนา¹ แต่ต่อมาภายหลังยังได้มีการกำหนดมากขึ้นว่าสตรีที่รู้ระเวทดีเท่านั้นจึงจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้

ในระยะต่อมาคือในราวปี กคศ. 500 ภริยาจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยบางเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อสามีไม่อยู่ ลูกชาย พี่เชย น้องเชย หรือ บุตรเริ่มเข้ามา มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแทนสตรีมากขึ้น ภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีก โดยที่สตรีถูกจัดว่าเป็นพวกเดียวกับศูทรและไม่มีสิทธิประกอบพิธีกรรมทางศาสนา² ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นการกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของสตรีโดยตรง ทำให้สถานภาพโดยทั่วไปของสตรีในสังคมต่ำลงอย่างมาก คือ สตรีจะมีสถานภาพสิทธิเทียบเท่ากับพวกศูทร และได้รับการปฏิบัติเหมือนคนในวรวงศูทร สตรีเริ่มถูกแยกออกไปจากการศึกษาระเวท ไม่ใช่เพราะต้องการทำให้สถานภาพของสตรีต่ำลง แต่เป็นเพราะสตรีต้องทำงานตั้งแต่อายุน้อย³ จึงไม่มีโอกาสได้เรียนมากดังเด็กคนอื่นต่าง ๆ เหล่านี้จึงมีผลโดยตรงต่อสถานภาพทางศาสนาและสังคมของสตรี

¹Ibid, p. 344 - 345.

²Ibid, p 346

³Ibid, p 347

อินทรา (1955)¹ ได้สรุปไว้ว่า ฐานะทางศาสนาของสตรีในอินเดีย
นั้นไม่ไคคอยและตกต่ำเสมอไปในแง่ที่ว่าสตรียังมีส่วนในการประกอบพิธีกรรมบ้าง ไม่ได้
ถูกห้ามโดยเด็ดขาดเหมือนอย่างสตรียุโรปในสมัยกลางที่ถูกลงความเห็นว่าศาสนาไม่มี
ความจำเป็นสำหรับสตรี เพราะสตรีไม่มีวิญญาณ สตรีอินเดียยังได้รับการปฏิบัติที่ถือว่า
ฐานะเป็นส่วนหนึ่งของบุรุษ จุดมุ่งหมายทางวิญญาณหรือหลักชัยในทางศาสนาของสตรี
จึงเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับบุรุษ และการที่สตรีจะแยกออกเป็นตัวของตัวเองในเรื่อง
เกี่ยวกับทางศาสนาก็ยังไม่มีปรากฏ สตรีเป็นผู้ร่วมกระทำพิธีกรรมในทางศาสนาโดยที่
บุรุษมีบทบาทในการ เป็นผู้นำ ผู้กำหนด ส่วนสตรีเป็นผู้ร่วมปฏิบัติและอยู่ในฐานะของผู้ตาม

ข้อที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับสถานภาพทางศาสนาของสตรีในอินเดีย
ประการหนึ่งก็คือว่า โดยทั่วไปแล้วสถานภาพหรือฐานะของบุคคลมักจะมีพัฒนาการที่ขึ้นตาม
เวลา คือเป็นไปในลักษณะที่ขึ้นตามลำดับตามยุคตามสมัย แต่สถานภาพทางศาสนาของ
สตรีอินเดียไม่ได้เป็นไปตามรูปแบบนี้ หากแต่เป็นไปในลักษณะที่ต่ำมาก่อนและมาตกต่ำลง
ในภายหลัง ทั้งนี้ก็โดยมีสิ่งอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น สภาพการเปลี่ยนแปลงทาง
สังคม การเมือง ความเชื่อทางศาสนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในด้านเหล่านี้ล้วนมีส่วน
ในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีด้วยทั้งสิ้น

ภายใต้พุทธศาสนา ฐานะทางศาสนาของสตรีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยพุทธ
ศาสนาได้เสรีภาพในทางศาสนาแก่สตรี เพราะความหลักพุทธศาสนาแล้ว ทั้งชายและ
หญิงก็มีเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมโดยอิสระ ไม่จำเป็นต้องขึ้นต่ออีกฝ่ายหนึ่ง
ดังแต่ก่อน พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพุทธศาสนา และทรงยอมรับว่า
ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษก็สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ ที่เคยเชื่อกันแต่เดิมว่าชายมีภริยาไม่สามารถ

¹Indra. The Status of Women in Ancient India, pp 130-131

แยกจากกันได้ในการประกอบพิธีกรรมนั้นก็ไม่ได้เป็นที่ยอมรับหรือเชื่อกันในพุทธศาสนา
 แก่อย่างใดก็ตาม ความคิดแบบเก่าที่ว่าสามีนภริยามีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันในทางศาสนา
 และภริยาจำต้องทิ้งสามี และเป็นผู้ถามในทางศาสนานั้นก็อาจจะมีหลงเหลือให้เห็นอยู่
 บ้างในหลักฐานทางพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่าการอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนานั้นเป็นการยกกระทบ
 ของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการ ยกสถานภาพของสตรีโดยตรงอีกด้วย เพราะการยอม
 รับสตรี เข้าในหมู่สงฆ์เป็นการ เปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทาง
 ศาสนาได้โดยเป็นตัวของตัวเอง ไม่คงพึ่งหรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการที่จะเข้าถึงจุดหมาย
 ในทางศาสนา ภายใต้พุทธศาสนา สตรีได้รับการปลดปล่อยให้เป็นตัวของตัวเอง มีอิสระ
 เสรีภาพในการนับถือศาสนา มีเป้าหมาย และวิธีการปฏิบัติคนเพื่อให้บรรลุถึงจุดหมาย
 ได้ด้วยตนเอง โดยที่ได้รับการยอมรับว่า สตรีก็มีโอกาสและสามารถที่จะปฏิบัติให้พ้นจาก
 ความทุกข์ และ เข้าถึงนิพพานอันเป็นความสุขอย่างยั่งยืนได้โดยอิสระ

สตรีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานั้นจักได้เป็น 2 พวก พวกหนึ่งคือ ภิกษุณี ซึ่ง
 เป็นสตรีที่เดื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทศาสนา ส่วนอีกพวกหนึ่งคือ อุมาสิกา เป็นสตรี
 ที่รับปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนโดยยังคงครองเรือนอยู่

1. สตรีในฐานะภิกษุณี

เมื่อพระพุทธองค์ทรง เปิดโอกาสให้สตรี เข้ามาเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลแล้ว
 ก็ปรากฏว่ามีสตรี เป็นจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาบวช และมีบทบาทในพระพุทศาสนา สตรี
 ที่มาบวช เป็นภิกษุณีนั้นไม่ได้มาจากชนชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชั้นวรรณะ ของสังคม เท่า
 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สตรีที่บวชนั้นมีทั้งที่มาจากตระกูลกษัตริย์, ขุนนาง พราหมณ์ พ่อค้า
 คหบดี โสเภณี อันแสดงถึงการที่พุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทั้งยังเป็นการ
 ทำให้สตรีจากชนวรรณะต่าง ๆ นั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในพุทธศาสนา พระพุทธองค์
 ไม่ได้ทรงแยกความแตกต่างระหว่างภิกษุณีที่มาจากชั้นวรรณะ วรรคกับความเป็นอยู่ที่ต่างกัน

ภายใต้กฎวินัยที่กำหนดไว้ สตรีที่เข้ามาวชทุกคนต้องปฏิบัติตามวินัยเดียวกัน และจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกันหมด การให้สตรีจากทุกระดับเข้ามาแสวงหาทางวิญญานได้โดยเสรีนั้นนับเป็นการสนับสนุนส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีโดยตรง

ในค่านิยมปัญญา ความรู้ ความสามารถแล้ว ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าสตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผล และแสดงธรรมได้ ภิกษุณีจำนวนไม่น้อยมีความรู้ ความสามารถเข้าใจธรรมะได้อย่างรวดเร็ว ถ่องแท้ และทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาไว้มาก ในค่านการเผยแพร่งสั่งสอนธรรมะ เช่น ปฎาจารย์ภิกษุณี, เขมาภิกษุณี, อุบลนันทาภิกษุณี, ภัททะกนิลาณีภิกษุณี, ธรรมพินนาภิกษุณี ซึ่งล้วนแต่ชำนานูธรรมในค่านต่าง ๆ กัน นอกจากนี้แล้วพระพุทธรองค์ยังทรงยกย่องภิกษุณีหลายองค์ขึ้นเป็นเอกตักคะเสมอบุรุษ ในหลาย ๆ ค่าน ทั้งยังยกย่องภิกษุณีบางองค์ให้เป็นตราฐของพุทธศาสนา เป็นตัวอย่างแก่ภิกษุณี อุบาสิก อุบาสิกา หรือแม่แก่ภิกษุเองอีกด้วย

2. สตรีในฐานะอุบาสิกา

สตรีที่เป็นอุบาสิกาเป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่มิได้บรรพชา แม้จะครองเรือนแต่ก็ประพฤติปฏิบัติ ค้ำรงชีวิตอยู่ในศีลในธรรมและมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่น้อยเช่นกัน เพราะสตรีเหล่านี้เลื่อมใสปฏิบัติ สร้างความดีโดยการให้¹

¹การให้มี 2 อย่าง คือ

ก) อามิสทาน เป็นการให้สิ่งของ

ข) ธรรมทาน เป็นการให้ธรรม, ความรู้, คำสั่งสอน

การบูชามี 2 อย่าง คือ

ก) อามิสบูชา เป็นการบูชาคด้วยสิ่งของ

ข) ธรรมบูชา เป็นการบูชาด้วยการปฏิบัติตาม

การสงเคราะห์มี 2 อย่าง คือ

ก) อามิสสังคหะ เป็นการสงเคราะห์ด้วยสิ่งของ

ข) ธรรมสังคหะ เป็นการสงเคราะห์ด้วยการแนะนำ

การบูชาและการส่งเคราะห์ในหลาย ๆ ทาง ถึงแม้ว่าในบรรดาการให้ การบูชา การส่งเคราะห์นั้น พระพุทธองค์จะไม่ทรงยกย่อง อามิสทาน อามิสบูชา อามิสสังคหะ เท่ากับธรรมทาน ธรรมบูชา ธรรมสังคหะ ดังพุทธวจนะที่ว่า

... กุรุอาณนทฺ ไม้สาละทิ้งกู่ เพล็ดคูกอกมณสพฺรัง นอกถุกูกาด ร่วงหล่น ไปรย ปรายลงยังสรีระของตถาคคเพื่อบูชา แมื่อกอกมณสพฺรังเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ กูกอกมณสพฺรังเหล่านั้นร่วงหล่นไปรยปรายลงยังสรีระของตถาคคเพื่อบูชา แมื่จณฺเฑงจันทนอันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ จณฺเฑงจันทนเหล่านั้นร่วงหล่นไปรยปรายลงยังสรีระของตถาคคเพื่อบูชา คนตรีนันเป็นทิพย์เล่าก็ประโคม อยู่ในอากาศเพื่อบูชาตถาคค แมื่สังคคอันเป็นทิพย์ก็เป็นไปในอากาศเพื่อบูชาตถาคค กุรุอาณนทฺ ตถาคคจะชื่อว่าอันบริษัถฺสํกการะ เคารพ นบถือ บูชา นอบนอมควย เคารพสักการะประมาณเท่านี้หามิไค ผู้ใดแล จะ เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติกรรมสมควรแก่กรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติกุศลกรรมอยู่ ผู้นั้นยอมชื่อว่าสักการะ เคารพ นบถือ บูชาตถาคคควยการบูชาอย่างยอด...

"การให้ธรรมเป็นทาน ย่อมชำนะการให้ทั้งปวง"²

พระผู้มีพระภาคมีพระประสงค์จะให้สาวก พุทธบริษัทประกอบธรรมานุกรรม ปฏิบัติมากกว่าให้วัตถุสิ่งของ อย่างไรก็ตามการให้สิ่งหลังก็ยังนับว่าสำคัญ เพราะการให้อามิสทานนี้เป็นการช่วยให้สงฆ์ในพุทธศาสนาดำรงชีพอยู่ได้ หากขาดเสียซึ่งสิ่งนี้แล้ว พุทธศาสนาก็ยากที่จะตั้งอยู่ได้ การให้ปัจจัย 4 ที่สำคัญแก่ฝ่ายสงฆ์ ทำให้ผู้บวชสามารถ คัดกังวลและปฏิบัติกรรมไคสะควกขึ้น การให้เงินเปรียมเหมือนให้ยานที่จะช่วยบุคคลให้ถึง เป้าหมายได้ สตรีที่เป็นอุบาสิกาและอุปลัมภพุทธศาสนาคควยประการต่าง ๆ นั้น มีกล่าว ไว้ในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น

¹ มหาปรินิพพานสูตร. ที.มหา. 10/129/33-34

² ข. ธ. 25/34/52-53

พระนางสามาวดีถวายจีวรและมณฑปแก่พระอานนท์ และภิกษุ 500 รูปอยู่เป็น
กิจวัตร¹

นางสิริมา²หลังจากเข้าถึงธรรมแล้วนางก็ถวายมณฑปด้วยการจับจ่ายทรัพย์
16 กหาปณะทุกวันโดยถวายทานแก่ภิกษุทุกวัน วันละ 8 รูปเสมอ

นางสุชาดาถวายขามรูปายาสแก่พระพุทของค์ เป็นเหตุให้พระองค์ตรัส
อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ³

นางอัมพาลีถวายสวนมะม่วงให้เป็นอารามสงฆ์ และถวายภัตแก่พระพุทของค์
และภิกษุสาวก⁴

นางโรหิตี น้องสาวของพระอนุรุทธ เถระสร้างศาลาที่ประชุมสงฆ์ถวาย⁵

อุมาสิกาที่ทำให้คนหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนาก็มีไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรี
ที่อยู่ในฐานะที่สูงศักดิ์ หรือมั่งคั่ง นั้นมีผลต่อการเผยแพรศาสนาอย่างมาก เพราะการที่
ผู้ที่มีอำนาจอย่างกษัตริย์ หรือผู้ร่ำรวยยอมรับพุทธศาสนาก็เท่ากับเป็นการทำให้ข้าราชการ
และคนที่อยู่ในแวดวงยอมรับและหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนาได้ง่ายยิ่งขึ้น นับเป็นการช่วยเผยแพร
พุทธศาสนาได้อย่างมาก เช่น กรณีของพระนางมัลลิกา, พระนางสามาวดี เป็นต้น

ในบรรดาอุมาสิกาทั้งหลาย ผู้ที่มีศรัทธาและอุปถัมภ์พระพุทศาสนาอย่างมากนั้น
คือ นางวิสาขา นางเป็นผู้มีความสนใจสนับสนุน อุปถัมภ์ศาสนา วัตถุประสงค์ที่นางได้ถวาย
ในพระศาสนานั้นมีมากมาย นางสร้างวัดบุพพาราม ราคา 9 โภกิกหาปณะ ถวายสงฆ์ สิ่ง
ที่นางได้อุปถัมภ์ศาสนานั้นมีมากจนประมาณเป็นราคามีได้ นางอ้างคาสภิกษุสงฆ์เป็นประจำ
ทุกวัน ๆ ละ 500 รูป พร้อมทั้งยังชวนชายให้ผู้อื่น เช่น พ่อสามี แม่สามี และบริวารหัน
มาเลื่อมใสในพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วนางยังมีบทบาทสำคัญไม่น้อยในการดำรงไว้ซึ่ง

¹ฐ. อ. 2/80

²ฐ. อ. 5/148

³มหาปรินิทานสูตร. ที. มหา. 10/126/132

⁴เรื่องเดียวกัน 10/92/101

⁵ฐ. อ. 6/248

พระพุทธศาสนา โดยนางได้รับความไว้วางใจ เชื้อถือจากพระพุทธองค์ ถ้าใครที่ไม่เหมาะไม่ควร จะเป็นอันตรายหรือเป็นที่ครหาแก่ศาสนา นางก็ได้วิจารณ์ทุกท่วง จนเป็นเหตุให้เกิดการบัญญัติหรือเปลี่ยนแปลงวินัยต่าง ๆ ขึ้นก็หลายครั้ง นอกจากนั้นนางวิสาขายังได้รับความไว้วางใจเป็นพิเศษกว่าคนอื่น เพราะนางเป็นผู้ใส่ใจ ดูแลภิกษุ ภิกษุณีอาพาธ และคอยกรวจราคูสิ่งทีส่งฆาตเหลืออยู่มิได้ขาด ยิ่งกว่านั้นนางยังได้อำนวยความสะดวก ทางความเป็นอยู่ให้ทั้งแก่ภิกษุ และภิกษุณี เช่น ถวายผ้าอาบน้ำ, ผ้าเช็ดเท้า, โองน้ำ ไม้กวาด ที่ปักดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนั้นนางยังได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ ในการให้นางเป็นผู้มีส่วนในการตัดสินอิทธิกรรมร่วมกับพระอุมาสีในเรื่องที่เกิดขึ้นกับมารดาของท่านพระกุมารกัสสปซึ่งบวชเป็นภิกษุณี และตั้งกรรมกัมในขณะเป็นภิกษุณี นางวิสาขาก็ตรวจและคำนวณระยะเวลาที่ตั้งกรรมกัมกับระยะเวลาที่บวชจนทราบว่านางตั้งกรรมกัมก่อนบวช และประกาศความบริสุทธิ์ของภิกษุณีนั้นท่ามกลางบริษัท 4 พระศาสดาทรงตรัสสรรเสริญนางวิสาขา ว่าเป็นอัครทนายิกา เป็นใหญ่กว่าบรรดาอุบาสิกาผู้อุคคหุณจนเจ็ดคณะสงฆ์ นอกจากนี้แล้วนางวิสาขา ยังได้ขอพระ 8 ประการ¹ จากพระพุทธองค์

¹พร 8 ประการนั้นคือ

- ก. ขอถวายผ้าวัสสิกสาฎก(ผ้าอาบน้ำฝน) แก่ภิกษุสงฆ์ในเทศกาลเข้าพรรษา
- ข. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่มาสูนครสาวัตถิ
- ค. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่เดินทางไปจากนครสาวัตถิ
- ง. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่อาพาธ
- จ. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่ปรนนิบัติภิกษุอาพาธ
- ฉ. ขอถวายยาแก่ภิกษุอาพาธ
- ช. ขอถวายข้าวต้มแก่ผู้พิการ
- ซ. ขอถวายผ้าอุทกสาฎก(ผ้าอาบน้ำฝน) แก่นางภิกษุณี

ซึ่งเปิดโอกาสให้ทางใต้ถวายทานมากยิ่งขึ้น คัมภีร์ต่าง ๆ ได้เอ่ยชื่อนางวิธิดา^๑ ว่าเป็นผู้ที่มีความสมบัติ ที่สตรีพึงมีเพื่อที่จะได้มีอำนาจในโลกนี้ และมีทั้งอำนาจและความสุขในโลกหน้า

จากที่กล่าวมาแล้วก็พอจะสะท้อนให้เห็นว่า โดยส่วนรวมแล้ว ฐานะของสตรีไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์หรือบรรพชิตนั้นอยู่ในระดับที่สูงขึ้น เมื่อเทียบกับสมัยก่อนพุทธกาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านเสรีภาพส่วนบุคคล สถานภาพทางศาสนา การยอมรับสตรีเข้าบวช ความสามารถในทางธรรม การได้มีงานช่วยเหลืออุปัฏฐากศาสนา เหล่านี้ล้วนมีบทบาทสำคัญในการช่วยยกระดับสถานภาพของสตรีในสังคมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าในบางด้าน เช่น สิทธิในเรื่องการครอบครองที่ดิน สิทธิทางกฎหมายการเมือง จะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงนักก็ตาม แต่ถึงหนึ่งที่จะต้องคำนึงถึงก็คือ การเปลี่ยนแปลงฐานะสถานภาพของสตรีไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสมบูรณ์แบบ คือ เปลี่ยนในทุกที่ทุกแห่ง และเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยทั้งหมดแบบดอนรากดอนโคน อย่างการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ ที่เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยที่จะเห็นว่า แม้ในพระไตรปิฎกก็ยังมีส่วนที่กล่าวถึงสตรีตามทรรศนะแบบเก่าหลงเหลืออยู่ เช่นที่ว่า "หญิงเป็นสูงสุดแห่งภักดิ์ทั้งหลาย"^๑ "ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย 5 คำบลแก่ทานหาสี 100 คน โกล 700 ทองเนื้อดี 1000 แพง และภรรยาผู้พร้อมเพรา 2 คน มีชาติ และตระกูลเสมอกันแก่ทาน"^๒

อันสะท้อนให้เห็นถึงทรรศนะแบบเก่า ที่เห็นสตรีเป็นสินค้า เป็นสมบัติของสามี ไม่ดีไปกว่าทรัพย์สินในครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าทรรศนะเช่นนี้ก็ยังคงมีอยู่บ้างในสมัยพุทธกาล ไม่เพียงแต่ในความคิดของคนทั่วไป แม้แต่ในความคิดของพระพุทธองค์เองในบางครั้งก็ดูเหมือนว่าจะมีอยู่บ้างเหมือนกันเป็นครั้งคราว ซึ่งในประเด็นนี้ก็อาจจะเข้าใจได้ถ้าเราจะมอง

^๑ อิศสรสุตฺต. สง. ส. 15/212/60

^๒ ชุ. เอก. 27/1513/294

พระผู้มีพระภาคในฐานะเป็นมนุษย์เช่นเรา ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากการเลี้ยงดู และความคิดแบบเก่า ๆ แม้จะมีทรรศนะใหม่ที่ก้าวหน้าและยุติธรรม แต่ความคิดแบบเก่าก็อาจหลงเหลืออยู่บ้างในบางครั้ง นอกจากนั้นสิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งกันในความคิดของพระพุทธองค์ก็อาจจะเข้าใจได้ด้วยหลักของพุทธศาสนา คือ หลักอนิจจัง ที่ว่าทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาไม่คงที่ แม้แต่ความคิดของพระพุทธองค์ ก็ย่อมตกอยู่ภายใต้หลักธรรมชาตินี้ด้วย จึงได้มีการเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่งอยู่คงที่แต่พัฒนาไปตามกาลเวลา